

SCHUMPETER A BUDOUCNOST KAPITALISMU

Marek Hudík

„Může kapitalismus přežít? Ne, myslím, že ne.“ Těmito slovy uvádí Joseph A. Schumpeter svoji analýzu kapitalismu ve svém slavném díle „Kapitalismus, socialismus a demokracie“.¹ Uplynulo již více než půl století od doby, kdy tento významný rakouský ekonom s mimořádnými znalostmi práva, historie a sociologie předložil svoji vizi zániku kapitalismu. Dnes by se zdálo, že Schumpeterovy myšlenky, zejména po pádu sovětského bloku, lze prostě smést pod stůl - vždyť kapitalismus vzkvétá dál. Tak jednoduché to však není, už jen proto, že doba, po kterou kapitalistický systém (alespoň v některých částech světa) funguje, nemusí být dostatečně dlouhá na to, aby se Schumpeterova předpověď naplnila.

Schumpeter není historicistou v popperovském smyslu, jak by se na první pohled možná mohlo zdát. Dobře chápe, že budoucnost nelze vědecky předvídat. Jeho vize zániku kapitalismu vychází z pokusu o vysvětlení jeho fungování - tato předpověď je tedy naopak v souladu s Popperovým tvrzením, že vysvětlení a předpověď jsou dvě strany téže mince (tzv. teze o symetrii). Dále stojí za zmínku, že Schumpeter nebyl socialistou, ani si zánik kapitalismu nepřál. Jak v této souvislosti píše hned v úvodu: „Když doktor říká, že pacient zakrátko zemře, neznamena to, že si to přeje.“² Na základě některých pasáží z tohoto díla bychom ho identifikovali jako konzervativně smýšlejícího. Na druhou stranu byl však ovlivněn Marxem - vysoce si ho vážil jakožto učence. Stejně jako Marx se ve svém počínání neomezuje pouze na ekonomickou analýzu, i Schumpeter se snaží postihnout společenské procesy jako celek. Dokonce často při tom používá marxistickou terminologii.

Proč kapitalismus zanikne

Než se dostane k vlastní teorii, odmítá Schumpeter nejdříve všechny běžné námitky proti kapitalismu, od marxistických po keynesovské (v pasážích o nereálnosti modelu dokonalé konkurence jsou jasně vidět jeho „rakouské“ kořeny - byl žákem jak Boehm-Bawerka tak von Wiesera). Slovy Joan Robinsonové se jedná o detektivku, kde žádný z hlavních podezřelých není vinen. Schumpeter naopak vyzdvihuje úspěchy kapitalismu, od ekonomických po umělecké. Jeho vize je naprosto odlišná od všech, které kapitalismus odsuzují pro jeho údajnou neefektivnost či selhávání. Kapitalismus je zde prezentován jako nejefektivnější ze všech

---

¹ Schumpeter, Joseph A.: „Capitalism, Socialism and Democracy“, Harper & Row, New York, 1950

² Ibid., s. 61

možných systémů. Co tedy vede k jeho konci? Řečeno jednou větou - kapitalismus se nezhroutí proto, že by byl neúspěšný, nýbrž naopak padne pod tíhou svých úspěchů. Kapitalismus je podle Schumpetera triumfem utilitárního rozumu. A právě jeho uplatnění ve všech sférách lidské činnosti povede k zániku kapitalistického systému.

V ekonomické sféře spěje vývoj od malých rodinných firem k velkým koncernům. Tyto velké koncerny se stávají dokonale byrokratizovanými organizacemi, které

„nejenom, že vytlačují malé a střední podniky a „vyvlastňují“ jejich majitele, ale nakonec vytlačí také podnikatele a vyvlastní buržoasii jako třídu, která v tomto procesu ztratí jak svůj příjem, tak i - což je mnohem důležitější - svoji funkci. Opravdovým „motorem“ socialismu nebyli intelektuálové nebo agitátoři, kteří ho hlásali, ale Vanderbiltové, Carnegiové a Rockefelleri.“³

Zatímco klíčovou postavou počátků kapitalismu byl podnikatel-inovátor, v moderní době se inovace stává rutinní záležitostí specializovaných týmů ve velkých koncernech. Schumpeter přirovnává úlohu podnikatele k úloze vojevůdce: Zatímco ještě v dobách např. Napoleonských válek, úspěch z velké části závisel na osobě vojevůdce (samotná přítomnost Napoleona měla vliv na výsledek bitvy), postupně se procesy ve vojenství odosobnily a zautomatizovaly a generálové se stali pouhými lehce nahraditelnými úředníky. Stejný osud podle Schumpetera čeká i podnikatele.⁴

Změny nastávají i v povaze vlastnictví. Ve světě akciových společností už nebudou vlastníci v původním smyslu, kteří by byli životně vázáni na svoji firmu:

„[M]oderní byznysmen, ať už podnikatel nebo ředitel, má výkonnou funkci. Z logiky své pozice získává něco z psychologie placeného zaměstnance v byrokratické organizaci. Ať už je držitelem akcií nebo ne, jeho vůle bojovat a vytrvat není a nemůže být taková jaká byla u člověka, který znal vlastnictví a zodpovědnost v opravdovém smyslu těchto slov.“⁵

Takovéto dematerializované a odosobněné vlastnictví, kdy „balík akcií nahrazuje zdi a stroje továrny“⁶, ničí morální oddanost ideji vlastnictví a nikdo za tuto ideji nebude mít vůli bojovat.

Od ekonomických úvah se potom Schumpeter dostává k analýze „socio-psychologické nadstavby“. Všímá si „racionalistické a neheroické“ povahy kapitalistické společnosti:

“Kapitalistický proces racionalizuje chování a ideje, čímž z našich myslí vytlačuje, spolu s metafyzickou vírou, mystické a romantické ideje všech druhů”⁷

Ukazuje, jak utilitární rozum postupně proniká do všech oblastí lidské aktivity:

“[K]alkulace zisků a ztrát, sama původně produktem vývoje ekonomické

³ Ibid., s. 134

⁴ Ibid., s. 130. Tyto pasáže připomínají Weberovu koncepci „rutinizace charismatu“

⁵ Ibid., s. 156

⁶ Ibid., s. 142

⁷ Ibid., s. 127

racionality, zpětně na racionalitu působí; její zdokonalení a numerické definování silně pohání logiku podnikání. Tento typ logiky, postoje a metody, definován a kvantifikován pro ekonomický sektor, si poté podmaní – racionalizuje – lidské nástroje a názory, léčebné postupy, náš obraz vesmíru, pohled na život, všechno, včetně našeho vnímání krásna a spravedlnosti i naše duchovní úsilí.“⁸

Důležitým případem racionalizace veškerého našeho života je dezintegrace rodiny. Poté co se muži a ženy naučili porovnávat výhody a nevýhody veškerého svého konání, nemohou si nepovšimnout obrovských obětí, které rodina – a zvláště rodičovství – přináší. Proč by měli brzdit svoje ambice, ztrácet pohodlí a vůbec se jakkoli omezovat? Abychom pochopili, co toto znamená pro kapitalistický systém, musíme si uvědomit, že rodina byla vždy hnací silou pro ty, co usilovali o zisk. Motivem podnikatelů bylo pracovat a spořit pro rodinu a zejména pro děti. Pokud však podnikatelé rodiny nemají a jsou zaměřeni na okamžitý osobní prospěch, jednají jinak – postrádají etiku, která by jim přikazovala pracovat pro budoucnost, bez ohledu na to, jestli oni sami budou sklízet úrodu. Jejich uvažování je přístupnější přijmout teorie, které jsou namířeny proti spoření.⁹

Takovéto uvažování, zaměřené na okamžité výhody, omezuje obzor lidí pouze na délku jejich vlastního života, ale obrana kapitalismu, aby byla úspěšná, může být založena pouze na úvahách v dlouhém období.

"V krátkém období jsou zisky a neefektivita tím, co dominuje našemu obrazu. [...] K tomu, aby se identifikovali s kapitalistickým systémem, musel by dnešní nezaměstnaný úplně zapomenout na svoje osobní postavení a dnešní politik by musel opustit svoje ambice. Dlouhodobý zájem společnosti je tak úzce spjat s horní vrstvou buržoasní společnost, že je naprosto přirozené dívat se na něj jako na zájem pouze této vrstvy“¹⁰

Buržoasie sama je politicky bezmocná. Není schopna vládnout a dokonce ani se organizovat k obraně svých zájmů. K tomu potřebuje ochranu vrstvu (protecting strata), kterou představuje aristokracie. Ta při přerodu feudalismu v kapitalismus našla svoje uplatnění v politice, diplomacii, vojenství a státních úřadech¹¹. Vytvořila se tedy jakási symbiosa: buržoasie podporovala aristokracii ekonomicky a v opačném směru fungovala podpora politická. Vývojem kapitalismu však ochranná vrstva buržoasie zaniká.

Toto všechno jsou významné faktory, které podle Schumpetera samy o sobě však k pádu kapitalismu nestačí. Masa lidí si nevytváří názory ze své vlastní iniciativy, pouze odmítá či přijímá vedení, které se jí nabízí. K tomu je zapotřebí aktivní skupina, v jejímž zájmu je vytvářet nepřátelskou atmosféru vůči kapitalistickému systému, organizovat a vést odpor proti němu. Touto skupinou jsou intelektuálové. Schumpeter je definuje jako ty, kteří vládnou psaným a

⁸ Ibid., s. 123-124

⁹ Ibid., s. 160-161. Teorie namířená proti spoření je například keynesovství. Dostatečně známý je Keynesův výrok:

„V dlouhém období jsme všichni mrtvi.“

¹⁰ Ibid., s. 145

¹¹ Veblenova „zahálčivá třída“

mluveným slovem, avšak nenesou přímou zodpovědnost za skutečný stav věcí.¹²

„Intelektuálové zřídka vstupují do politiky a ještě řidčeji získávají odpovědný úřad. Ale je jich plno na politických výborech, píšou politické pamflety a projevy, působí jako tajemníci a poradci, vytvářejí image politiků...“¹³

Velkou skupinu jich tvoří novináři. Např. lékaře a právníky nelze považovat za intelektuály pokud se nevyjadřují k záležitostem mimo dosah jejich profesního zaměření. Intelektuálové se živí tím, že kritizují existující systém – jedině tak se můžou zviditelnit. Často se rekrutují ze vzdělaných lidí, kteří jsou nezaměstnaní či zaměstnaní neadekvátně svému vzdělání. S rozvojem školství se rozšiřují řady lidí s vyšším vzděláním, avšak ne všichni mohou být zaměstnaní tak, jak si představují. Z jejich nenaplněných ambicí se rodí jejich nepřátelství vůči kapitalistickému systému. Kapitalismus tedy vlastní logikou svého fungování vytváří a podporuje nepřátelství vůči sobě samému:

*„Obranou intelektuálů jako skupiny – samozřejmě ne každého jednotlivce – brání buržoasie sebe sama a svůj způsob života. Pouze vláda neburžoasní povahy a neburžoasního přesvědčení – v moderních podmínkách socialistická nebo fašistická – je dost silná na to, aby intelektuály ukáznila. K tomu je totiž potřeba změnit typicky buržoasní instituce a drasticky omezit osobní svobodu **všech** vrstev společnosti.“¹⁴*

Toto jsou podle Schumpetera faktory, které ve vzájemné harmonii přispívají k postupné sebedestrukci kapitalismu a povedou k nástupu socialismu.

Proč kapitalismus přežije

Přestože Schumpeter pochopil ducha kapitalismu lépe než jiní, kteří se snažili ukázat jeho zánik a jeho argumentace předčí vulgární kritiky kapitalismu veblovského či galbraithovského typu, i on se ve své prognóze mýlil. Hlavní příčiny jeho omylu jsou dvě: za prvé přecenil růst vlivu utilitárního rozumu – jeho šíření do všech sfér lidských aktivit není nutným procesem, který vyplývá ze samotné logiky kapitalistické civilizace. Druhou chybou je jeho přesvědčení, že (demokratický) socialismus může reálně fungovat. Schumpeter žil v době, kdy velká většina jeho kolegů byla socialisty nebo alespoň chápala socialismus jakožto reálnou alternativu ke kapitalistickému systému.¹⁵ Tehdy se zdálo striktní odmítání socialismu jako přehnané a nepřiměřené. Schumpeterovi v tomto případě uškodil především jeho obdiv k Walrasovi a jeho teorii všeobecné rovnováhy, kvůli kterému podcenil Misesovy a Hayekovy argumenty a ve sporu o ekonomickou racionalitu socialismu se postavil na stranu Lerner a Langeho. Podívejme se na Schumpeterovy omyly podrobněji.

¹² Ibid., s. 147

¹³ Ibid., s. 154

¹⁴ Ibid., s. 150

¹⁵ V části „Může socialismus fungovat?“ Schumpeter píše: „Jediná autorita stojící za zmínku, s jejímiž argumenty se budeme vypořádávat, je profesor L. von Mises.“ (s. 172) Mises vyzbrojen svojí praxeologií skutečně v té době téměř osamoceně nekompromisně obhajoval kapitalismus a stejně nekompromisně odmítal socialismus v jakékoliv formě. Často býval proto svými kolegy označován za „doktrináře“ a byl odsunut na periferii akademické obce.

Co se týče ekonomické oblasti, vývoj vede opravdu od rodinných firem k velkým koncernům, zcela v duchu ekonomizace výroby - velké koncerny uskutečňují úspory z rozsahu. Avšak tento proces má své meze. Není příliš pravděpodobné, že by spontánně vznikly monopolní firmy byrokratického charakteru. Ačkoli jsou inovace ve velkých podnicích skutečně často výsledkem týmového výzkumu, podnikatel hraje pořád důležitou úlohu. Výzkum totiž sám o sobě nestačí. Je to právě podnikatel, který na základě své specifické znalosti místa a času výsledky výzkumu *aplikuje*. Podnikatel tedy neztratí svoji funkci, veškeré subjektivní znalosti všech lidí není možné koncentrovat do jednoho řídicího mozku. Vždy zde musí být prostor, aby podnikatelé mohli uplatňovat svoje nápady.¹⁶

Pokud jde o změnu povahy vlastnictví, byl zde Schumpeter zřejmě ovlivněn teoriemi Berleho a Meanse, kteří si všimli problémů vzniklých s oddělením vlastnictví od řízení. I zde však můžeme najít odpověď v pozdějším vývoji ekonomické teorie. Podle Armena Alchiana naopak představuje firma, kde jsou vlastnická práva dělitelná a obchodovatelná, efektivní vlastnickou strukturu. V takovém případě totiž dobře fungují trhy vlastnických práv a management, ač není pod přímou kontrolou vlastníků, je tak pod kontrolou těchto trhů.

Navíc odosobnění vlastnictví a lidských vztahů je důležité pro větší pružnost a efektivitu. Podnikatel a obchodník již nejsou vázáni žádnými citovými vazbami na své výrobky. Jediné, o co usilují je zisk. Není pro ně problémem skoncovat s neefektivní výrobou a začít jinou, efektivnější. Pouze otázka ziskovosti či ztrátovosti je podstatná, nikoli otázka co a pro koho konkrétně vyrábí.

Co se týče instituce vlastnictví jako takové, opravdu částečně dochází ke „ztrátě jeho posvátnosti“. Jak píše Gerhard Ditz:

„Roste počet zločinů proti vlastnictví a s ním i lhostejnost veřejnosti. Odvážné bankovní loupeže, ženská kleptomanie, vandalství dětí a mladistvích vyvolávají málo veřejného odsouzení, leda jen ze strany postižených. Povolnost veřejnosti je ještě větší v oblasti hospodářské kriminality, které se dopouštějí lidé s vyšším statusem... Zločiny proti vlastnictví se tolerují, protože vlastnictví se méně ctí.“¹⁷

To vše je pravda, ale zřejmě ani to instituci soukromého vlastnictví neohrozí. Existence vlastnictví není totiž založena na víře, lze ji odůvodnit čistě racionálně: soukromé vlastnictví existuje proto, že statky jsou vzácné. Nemá smysl definovat soukromé vlastnictví u statků, které jsou hojné. Na druhou stranu pokud jsou statky vzácné a je uplatňováno kolektivní vlastnictví, nejsou využívány efektivně. Pouze soukromé vlastnictví zajišťuje, že vzácné statky jsou využívány ve svých nejefektivnějších a nejproduktivnějších užitích. Na tomto zjištění lze (alespoň částečně) kapitalismus hájit.

Hrozba pro budoucnost kapitalismu, kterou představuje fakt, že lidé se ve všech případech budou rozhodovat na základě kalkulace užitku a nebudou uznávat vyšší instanci než jsou oni sami, je opravdu reálná. Pravidla svobodné společnosti (tzv. katallaktická pravidla), představují

¹⁶ O spojení Kirznerovy teorie podnikatele a Hayekovy teorie znalosti viz Holcombe, Randall G.: „Entrepreneurship and Economic Growth“, The Quarterly Journal of Austrian Economics 1, no. 2 (Summer 1998): 45-62

¹⁷ Ditz, Gerhard W.: „Protestantská etika a tržní hospodářství“, in Ježek, Tomáš (ed.): „Zásady liberálního řádu“, Academia, Praha, 2001, s. 151

omezení rozhodování pro dosažení okamžitého užitku¹⁸, jinými slovy, člověk mající před sebou pouze svůj prospěch, bude často jednat proti těmto pravidlům. To, že soukromé vlastnictví, a tedy kapitalismus, lze výše zmíněným způsobem racionálně obhájit, je předpokladem osvíceného utilitarismu pravidel – lidé dodržují pravidla na základě anticipace pozitivních důsledků takového jednání pro dlouhodobé zájmy lidstva jako celku¹⁹ (Schumpeter si správně všiml, že obrana kapitalismu musí být založena na dlouhodobých úvahách).

Druhým zdrojem, jenž představuje důležitý prvek pro zachování kapitalistického řádu, je úcta k tradici. Schumpeter píše, že tradice padne také za oběť utilitárnímu rozumu. Otázkou je, zda spontánním vývojem (spontánním šířením utilitárního rozumu do všech oblastí lidské činnosti) dojde k zániku tradic. Zdá se, že to pravda není. Schumpeter uvádí jako příklad dezintegraci rodiny. Avšak tento proces není naprosto spontánní, v jeho pozadí stojí bytostně antikapitalistická politika která člověka „vysvobozuje“ z objektivních vazeb. Politika, která osvobozuje děti od rodičů, ženy od mužů, chudé od charity, podřízené od nadřízených.²⁰ Stát se snaží člověka oprostít od tradic a učinit ho tak více „svobodným“. Rodina, která je nejdůležitějším místem, kde dochází k předávání hodnot a tradic, je institucí, která zdá se již nemůže postoupit další vývoj k lepšímu uspořádání vztahů mezi mužem a ženou a mezi rodiči a dětmi (alespoň pokud člověk zůstane člověkem). Existují sice vlivy (jiné než politika státu), které podkopávají funkci rodiny, ale ty samy ze sebe nemohou převážet.

Poslední důležitá část Schumpeterovy teorie, kterou je třeba zmínit, je jeho analýza úlohy intelektuálů. Jedním z důvodů podporující nepřátelství vůči kapitalismu, je fakt, že vzdělaní lidé nemohou získat zaměstnání odpovídající jejich vzdělání. Příčinu viděl Schumpeter v tom, že kapitalismus s tím, jak zvyšuje životní standard, umožňuje dosažení vyššího vzdělání stále většímu počtu lidí. Skutečné jádro problému spočívá však v existenci státního školství, které odděluje trh práce od vzdělávání. Privatizace školství umožní koordinovat nabídku pracovních míst s nabídkou příslušných vzdělávacích oborů a potom bude tato strukturální nezaměstnanost minimalizována.

Stejně neobstojí ani vysvětlení, že šance intelektuálů na zviditelnění se spočívá v jejich kritice stávajícího systému. Pokud totiž bereme tuto logiku do důsledku, tak jestliže všichni tito intelektuálové kapitalismus kritizují, pak šanci intelektuála na prosazení se a zviditelnění se je naopak obhajoba tohoto systému. A k tomu také dochází a postupně opravdu vznikla účinná „kontrarevoluce“. Dá se říci, že tito intelektuálové obhajující kapitalismus jsou jakousi novou „ochranou vrstvou“ v Schumpeterově smyslu, která v tomto nahrazuje bývalou aristokracii.

Závěr

Pokud knihu "Kapitalismus, Socialismus a Demokracie" chápeme jako argument ve prospěch dlouhodobé neudržitelnosti kapitalistického systému, tak neobstojí. Stejně tak se Schumpeter mýlil v tom, že socialismus může bez vážnějších problémů fungovat. Knihu lze však chápat i

¹⁸ Nelze však říci, že katallaktická pravidla svobodu omezují. Tato pravidla jsou naopak *předpokladem* svobody. To, co omezují je lidská zvěle.

¹⁹ Pavlík, Ján: „Střední třída a struktura lidského kapitálu“

²⁰ Kalb, James: „Tyranie liberalismu“, Praha, Bulletin Občanského institutu č. 117, květen 2001, s. 12

jinak: autor zde identifikoval některé tendence, které mohou podkopat kapitalistický systém.²¹ Skutečně utilitární rozum bez kapitalistické morálky a pravidel znamená hrozbu pro fungování kapitalismu. Může se v jistém smyslu jednat o jakousi sebevyvracející předpověď²² (jakou představuje např. Orwellův román „1984“). Lidé nejednají slepě od doby, co Schumpeter předložil svoji vizi, lze předpokládat, že si jeho knihu řada lidí přečte a nejen ji, přečte si i jiné knihy a články, což všechno má na budoucnost vliv. Proto kapitalismus bude trvale fungovat, pokud bude mít dostatek obhájců, kteří dokážou vysvětlit, proč je prospěšný. Jak píše Mises:

„každý nese část společnosti na svých bedrech. Nikdo se nemůže vyvléknout ze svého podílu zodpovědnosti za druhé. A nikdo se nemůže sám zachránit, jestliže společnost spěje ke zkáze. Proto každý se ve vlastním zájmu musí důrazně vrhnout do intelektuální bitvy.“

Může se ovšem stát, že bude nastolen socialismus, třeba i částečně z důvodů, které uvádí Schumpeter - ovšem pouze do té doby, než se opět ukáže, že je nejdelší cestou od kapitalismu ke kapitalismu.

---

²¹ Není bez zajímavosti, že ačkoli Schumpeter výše popsané tendence viděl jako rozšíření vlivu „logiky kapitalismu“, Gerhard Ditz, který si všiml některých podobných trendů v soudobé společnosti, je připisoval vlivu freudovského hedonismu – tedy protikladu kalvínského asketismu, který je, podle Webera základem etiky kapitalismu. Viz Ditz, Gerhard W.: „Protestantská etika a tržní hospodářství“, in Ježek, Tomáš (ed.): „Zásady liberálního řádu“, Academia, Praha, 2001, s. 128-155

²² Schumpeter však v žádném případě toto nezamýšlel